

HOCALI FACİASININ AZERBAYCAN EKONOMİSİNE TESİRİ

The Impact of the Economy of the Khojaly Tragedy

İlham RÜSTEMOV*

ÖZET

İnsanlık dramı ve asrın katliamı olarak adlandırılan Hocalı faciası Azerbaycan halkının yakın tarihte yaşadığı en ağır hadiselerden biri ve 26 Şubat 1992’de bir şehrin yerle bir olduğu çocukların ihtiyaçlarının gaddarca öldürüldüğü dehşetli bir faciannın tarihidir. Bu makalede Hocalı faciasının ağır ve acı neticeleri ile birlikte ekonomik tesirleri tahlil olunmuştur. Ayrıca Hocalı’da sosyo-ekonomik yapının mahvedilmesi, tarih ve kültür eserlerine zarar verilmesinin Azerbaycan’ın turizm sektörünün gelişmesine verdiği büyük zarar incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyo-ekonomik yapı, turizm potansiyeli, dokumacılık, ekonomik zarar, ekonomik potansiyel.

ABSTRACT

The Khojaly tragedy- one of the greatest human carnage in twentieth century is the most important and cruelest violence that Azerbaijani nation faced so far. February 26, 1992 is the date of the tragedy when one city was entirely destroyed, children and old people were killed with great cruelty. Besides the painful results of this violent crime, economic aspects are also tried to be analyzed in this article. The great damage to the development of Azerbaijan tourism sector is also highlighted as a result of devastation of social and economic infrastructure, and destruction of the historical and cultural monuments in Khojaly.

Key words: social and economic infrastructure, tourism potential, the textile industry, economic damage, the economic potential

1. Giriş

Ermenistan’ın silahlı tecavüzü neticesinde bölgede yaşanan büyük insanlık dramı yanında o arazilerde bulunan sanayi ve tarım tesisleri de büyük zarar görmüş ve ülke ekonomisine önemli ölçüde zararlar verilmiştir. İşgal olunan arazilerde faaliyet gösteren sanayi sahaları ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmakta idi. Burada küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ile gıda ve inşaat malzemeleri sahalarında faaliyet gösteren kuruluşlar bulunmaktaydı. Genel olarak Dağlık Karabağ bölgesinde 183’ü sanayi ve 127’si inşaat sahasında olmak üzere 310 adet kuruluş bulunmaktadır.

---

* Dr. İlham Rüstemoğlu Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi, ilhamzaman@hotmail.com

Ermenistan tarafından işgal edilmiş araziler tarım ve hayvancılık açısından Azerbaycan'ın önemli toprakları arasındadır. Azerbaycan'da tahılın %14,3'ü, üzümün %31,5'i, etin %14,5'i, sütün %17,1'i, yünün %19,3'ü, baramanın %17'si işgal altında olan bu arazilerde üretilmekte idi.¹

Ülke ekonomisinin hem makro hem de mikro seviyede gelişmesinde üretim ve sosyal yapının düzenli olması önemli şartlardan birisidir. Ekonominin bütün sahalarının ülkenin tüm bölgelerinde sürekli ve devamlı surette inkişafının temini önem arz eden unsurlardandır. Serbest piyasa ekonomisinin temelini özel mülkiyet, özel teşebbüs, girişimcilik özgürlüğü ve serbest ticaretin yapısal özelliklerinin geniş olarak yer alması oluşturmaktadır. Serbest pazar ekonomisi için ülkenin bütün bölgelerinde imkân ölçüsünde gerekli altyapının oluşturulması ve geliştirilmesi zaruridir.

Eğitim, sağlık, kültür, sanat, sosyal güvenlik vb. gibi imkânlar ülkede düzenli üretim ve ahalinin normal hayat sürdürebilmesi için gerekli ortamın oluşmasını sağlamaktadır.² Serbest piyasa şartlarında piyasanın en önemli yapısından biri onun çeşitli faktörlerinin ekonomik özelliklerine göre birbirinden farklı sonuçlar doğurabilir.

Serbest piyasa ekonomisinde piyasaların her birinin hem müstakil faaliyeti, hem de onların birbirleriyle verimli bir şekilde çalışmaları gelişmiş piyasa şartlarında olur ve onun vasıtasıyla hayata geçirilir.³ Hocalı faciası neticesinde bozulan sosyo-ekonomik yapı ülkenin ekonomisine menfi tesir göstermiştir. Sosyal yapının bozulması, yıllar boyunca süren ekonomik durgunluk ve Hocalı şehri sakinlerinin ev, tarla ve hayvanlar vb. şahsi mülklerinin yok edilmiş olması da ekonomik açıdan ortaya çıkan zararın önemli kısımlarıdır. Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgelerden Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalanların hayat seviyesinin iyileştirilmesi için hükümet tarafından yapılan harcamalarda işgal neticesinde ortaya çıkan zararı arttırmıştır.

2. Hocalı'nın sosyo-ekonomik yapısı

İktisadi ıslahatların verimliliği, uluslararası ekonomik teşkilatlarla işbirliğinin müspet tesirleri, esas makro ekonomik neticelerin yıllara göre yükselmesi birçok sebebe dayanabileceği gibi ülkenin arazi bütünlüğüne de

¹ Elhan Süleymanov, Vurğun Süleymanov, *Ermenistanın Azerbaycana Karşı Silahlı Tecavüzü*, Bakü 2012

² T.S.Veliyev *İnfastrukturlar: Mahiyyeti, Tesnifatı və Ehemiyəti*, Bakü-Elm 2000, s.169

³ Cebiyev R.M. *Azerbaycan'da Pazar İnfastrukturunun Formalaşması ve Gelişmesi*, Bakü – 2000, -234 s.

önemli derecede bağlıdır. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerinin yıllardır işgal altında olması bu bölgelerde ekonomik faaliyetlerin durmasına ve buradaki ekonomik potansiyelden istifade edilememesine sebep olmuştur.

Ermenistan'ın silahlı tecavüzü neticesinde işgal edilmiş Azerbaycan arazilerinde 900'den fazla yaşam alanı, 4366 sosyal-kültürel amaçlı bina, 7000 toplu konut, 2389 sanayi ve zirai müessese, 1025 okul, 855 anaokulu, 4 sanatoryum-tedavi kompleksi, 798 sağlık müessesesi, 927 kütüphane, 1510 kültür ve sanat müessesesi ve 598 telekomünikasyon binasına zarar verilmiştir. Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Teşkilatı Daimi Temsilciliği'nin hesaplamalarına göre Ermenistan tarafından işgal edilmiş arazilerde meydana gelen ekonomik zararın miktarı 60 milyar ABD doları olmuştur.⁴ İşgal altında olan toprakların iktisadi potansiyelinden istifade edilmemesi neticesinde 1995–2010 yılları arasında oluşan zararın miktarı ise 87 milyar ABD doları (Gayrisafi milli hasıla (GSMH) ya göre) olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte Azerbaycan Devleti işgal neticesinde ortaya çıkan ağır insani şartları iyileştirebilmek maksadıyla birçok projeyi ardı ardına hayata geçirmiştir. Bu projeler neticesinde Azerbaycan'ın ayrı-ayrı şehir ve bölgelerinde mülteci ve zorunlu göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi için 2011 yılına kadar 4,6 milyar ABD doları harcanmıştır.

Tablo.1

N	Ekonomik zararın cinsi	ABD doları
1	İşgal neticesinde dağılan altyapının değeri	60 milyar
2	1995–2010 arasında işgal altındaki arazilerdeki iktisadi potansiyelden istifade edilmemesi neticesinde kaybedilen menfaatin değeri	87 milyar
3	Esasen Azerbaycan Devlet Neft Fondu tarafından mülteci ve zorunlu göçmenlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi için 2011 yılına kadar yapılan harcamalar	4,7 milyar
4	Azerbaycan'ın tabii servetlerine ve ekolojik çevreye verilen zarar	40,1 milyar

Bu rakamlara göre Hocalı faciasının hem asrın soykırımı olarak hem de ülke ekonomisine reel ve potansiyel zarar veren bir hadise olarak değerlendirilmesi zaruridir. Yani ülke arazilerinin işgaline yalnızca işgal

⁴ Elhan Süleymanov, Vurgun Süleymanov, *Ermenistanın Azerbaycana Karşı Silahlı Tecavüzü*, Bakü 2012

veya siyasi hadise olarak değil aynı zamanda Azerbaycan ekonomisinin tam olarak faaliyet göstermesine imkân vermeyen amil olması noktayı nazarından da bakılmalıdır. Bu facia neticesinde Hocalı bölgesinde yerleşmiş olan iktisadi ve sosyal kurumlar mahvedilmiştir. Hocalı bölgesinin işgali neticesinde 50 köy, 2 kasaba, 4 işletme, 14 eğitim kurumu, 54 medeniyet müessesesi ve ahalinin şahsi mülkleri zarar görmüştür.⁵ 7000 ahalisi olan Hocalı, Dağlık Karabağ'da havaalanı olan tek yer olması cihetinden de stratejik ehemmiyete sahipti.

Hocalı, Dağlık Karabağ'da nüfusuna göre Şuşa'dan sonra ikinci büyük şehir idi. Bölgede tarım, üzümçülük, sebzeçilik ve hayvancılık yapılmaktaydı. Bölgede inşaat malzemeleri fabrikası, serinletici içecekler imal eden fabrika, hayvancılık kompleksleri, Karabağ bölgesinin en büyük dokuma fabrikası ile tekstil fabrikaları vardı. Bölge nüfusunun iş alanlarını esasen üzümçülük, hayvancılık, arıcılık olması sebebiyle işgalden önce Hocalı'da bu sahalarda faaliyet gösteren küçük işyerleri açılmaya başlamıştır. İşgalden sonraki hesaplamalara göre (1 Nisan 1992 yılı fiyatlarına göre) ahalinin ve devletin emlakine verilen zarar 170 milyon dolar (5 milyar ruble) olmuştur. Bu rakam sadece işgal neticesinde oluşan zarardır. İşgal neticesinde Hocalı sakinleri zaruri eşyalarını bile götürmemişlerdir. Ermeni silahlı kuvvetlerinin Hocalı'dan çıkardıkları sakinler de emlaklerinden hiçbir şey alamamışlardır. Şehirde kalan emlak Hankendi ve yakınındaki yaşam alanlarının ahali tarafından taşınmıştır. Birçok evin kapısına yeni sahiplerinin adları yazılmıştır.

Bu gün artık işgalden sonra aradan 21 yıl geçmiştir ve biz hala da Hocalı'nın potansiyel ekonomik imkânlarından istifade edemiyoruz. Arazinin kullanılmaması da Azerbaycan'ın temel ekonomik göstergelerinin artmasına menfi tesir göstermiştir.

3. İşgal altındaki Hocalı'nın Azerbaycan'ın turizm potansiyelinin artırılmasına tesiri

Azerbaycan halkının milli ve medeniyet abidelerine Ermenistan'ın tecavüzü neticesinde zarar verilmiştir. Dünya medeniyetinin ayrılmaz parçası olan Azerbaycan'ın kültür zenginliklerine geri getirilmesi imkânsız ölçüde zarar verilmiştir. Bu abidelerin tarihi değerlerini ve onlara verilen zararın miktarını tayin etmek pratik olarak mümkün değildir.

Son devirde ülkede petrol dışı sahalara önem verilerek sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın temin edilmesi en önemli hedef olarak ortaya

---

⁵ *xocali-ih.gov.az*

konmuştur. Çok sayıda araştırma neticesi göstermektedir ki, turizm petrol dışı sahalar arasında en önde gelen mevkilerden birini tutmaktadır. Hali hazırda turizm süratle inkişaf eden iş sahalarındandır.⁶ Dünyada milli gelirin %10'u, ihracatın %8'i uluslararası turizmin payına düşmektedir. Gösterilen hizmetlerin takriben üçte biri uluslararası turizm vasıtasıyla hayata geçirilmektedir.⁷ Zengin medeni-tarihi geçmiş ve elverişli tabii güzelliklere sahip Azerbaycan turizm sahasında büyük inkişaf perspektiflerine maliktir. Ülkemizde turizmin bütün çeşitlerinin (köy, tedavi-sağlık, ekoloji, medeni, sosyal, ticari, spor, dini, özel ilgi alanları vb.) gelişmesi için büyük imkanlar vardır. Azerbaycan'da 2002–2005 yılları için turizmin inkişafı Devlet Programının hayata geçirilmesiyle turizmin inkişafı için elverişli bir ortam ve uluslar arası turizm pazarına entegrasyonun temini için ana şartlar oluşmuş ve milli turizm kompleksinin rekabete dayanaklılığı yükselmiş olsa da Hocalı ve diğer işgal altındaki şehirlerin potansiyelinden istifade edilememiştir.

Turizm potansiyeli olan ekonomik-coğrafi bölgelerde turizm sahasına yerli ve yabancı yatırımların celp edilmesi ve teşviki meseleleri Azerbaycan Devletinin 2010–2014 yılları turizmin inkişafına dair devlet programında yer almıştır.⁸ Bu açıdan belirtmek gerekir ki, Azerbaycan tarihini tetkik eden yerli ve yabancı bilim adamları ve etnograflar araştırmalarında Hocalı'nın tarihi ve kültürüne ait araştırmaların çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Hocalı baştanbaşa tarih ve mimarlık abideleri diyarıdır. Buna misal olarak milattan önce XIII-VII. asırlara ait Hocalı-Gedebey medeniyet abidelerini, son Tunç ve ilk Demir devirlerine ait Nekropolu, Kurgan çölünü, IV-VII. asırlara ait kiliseleri, XIV. asra ait Hocalı'da Hacı Ali kümbetini, 1356 yılında inşa olunmuş dairevi türbeyi, XVIII. asırda inşa edilmiş Esgeran Kalesini ve onlarca sayıda başka abideleri göstermek mümkündür. Hocalı-Gedebey tarihinin yayıldığı arazide miseritme küreleri, mis ve tunç mamulâtları hazırlayan imalathanelerin kalıntıları, çakmak taşından alet ve silahların imalat artıkları ortaya çıkarılmıştır. Burada Neolit devrinde yaşayan insanlara ait iş aletleri de bulunmuştur. Bu bulgular bize Hocalı'nın Azerbaycan'ın en eski yaşayış meskenlerinden biri olduğunu göstermektedir. Yapılan toponimik araştırmaların neticesine göre halkımızın eski devirlerden bugüne dek olan yaşam şekli Hocalı toponimiyasında kendini göstermektedir. Hocalı arazisindeki Esgeran kalesi XVIII. asırda Qargar

⁶ Fedcov Vladimir Qeorqievic, *Kultura Qostinichno-Turistskoqo Servisa: Rostov, Feniks*, 2008, s. 503

⁷ N.Y.Arbutova- M, *Texnologiya i Organizaciya Qostinichn Usluq: Ucebnoe Posobie*, İC Akademiya, 2009, s. 224

⁸ Azerbaycanda 2010-2014-yıllarda turizmin gelişmesinin devlet programı

çayının sağ ve sol sahillerinde Karabağ hanı Penaheli han tarafından inşa edilmiştir. İki istihkâmdan ibaret olan kale çay taşından yapılmıştır. Hocalı Azerbaycan'ın en eski tarihe sahip diyarlarından biridir. Araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır ki halkımızın kadim tarihinden bugüne dek olan meşguliyeti, sanatkârlığı, dini anlayışları ve medeniyeti Hocalı toponimiyasında kendini göstermektedir.

Yukarıda adı geçen tarihi eserler Hocalı'nın potansiyel turizm imkânları hakkında fikir vermektedir. Hocalı'nın işgal olunması neticesinde bu arazilerden istifade edilememesi ülkenin turizm gelirlerine menfi tesir etmiştir. Bununla beraber Dağlık Karabağ muhtar vilayetinde ve onun etrafında baş veren hadiseler neticesinde Azerbaycan'a gelen yerli ve yabancı turistlerin sayısı hayli azalmıştır.⁹ Bölgede mevcut olan olağanüstü hal durumu, aslında bu bölgelerde birçok turizm tesisinin faaliyetinin durmasına sebep olmuştur. Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı hayata geçirdikleri soykırım siyaseti yüz binlerce vatandaşımızı yurdundan göçmek mecburiyetinde bırakmış ve hükümetin kararı ile onlar Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yer alan muhtelif turizm tesislerine yerleştirilmiştir. Ayrıca bu süreç neticesinde Azerbaycan'da faaliyet gösteren eski Sovyet cumhuriyetleri ve diğer ülkelerden gelen turist potansiyeli kaybedilmiştir. Savaş hali ve sınırlardaki belirsiz durum turizm sisteminde birçok problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örnek olarak işçi sendikalarına ait olan 10 adet turizm tesisi ikisi işgal edilmiş arazilerde kalmış ve diğer yerlere ise yukarıda belirtildiği gibi zorunlu göçmenler yerleştirilmiştir. Hali hazırda Azerbaycan hükümeti turistlere üçüncü ülkeden Dağlık Karabağ arazisine gitmenin tehlikeli olduğunu bildirmektedir. Yalnız anlaşmazlığın halledilmesinden sonra Azerbaycan'dan bu arazilere seyahat etmek mümkün olacaktır. Ancak bu şartlarda hükümet turistlerin güvenliğini temin edecektir.

4. Netice

Azerbaycan Devletine ait arazilerin işgaline yalnız işgal veya siyasi hadise olarak değil aynı zamanda Azerbaycan ekonomisinin düzenli olarak çalışmasına imkân vermeyen sebepler olarak ta bakılmalıdır. Dağlık Karabağ münakaşası çözülmedikçe ve işgal edilmiş araziler Azerbaycan Devletine geri verilmedikçe Azerbaycan'ın zararı her geçen gün artmaktadır. Hocalı faciasının ülke ekonomisine reel zarar veren bir olay olarak değerlendirilmesi gereklidir. Bu facia neticesinde Hocalı bölgesinde ekonomik ve sosyal yapı bozulmuştur. Sosyal yapının bozulmasının

⁹ www.mct.gov.az

maliyeti, yıllar boyunca süren ekonomik durgunluk ve Hocalı şehri sakinlerinin şahsi mülklerinin yok edilmiş olması da ekonomik açıdan ortaya çıkan zararın önemli kısımlarıdır. Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgelerden Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalanların hayat seviyesinin iyileştirilmesi için hükümet tarafından yapılan harcamalarda işgal neticesinde ortaya çıkan zararı arttırmıştır.

Sahip olduğu tarihi ve kültürel eserler Hocalı'nın potansiyel turizm imkânlarının ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Hocalı'nın işgal olunması neticesinde bu arazilerden istifade edilememesi ülkenin turizm gelirlerine menfi tesir etmiştir. Bununla beraber Dağlık Karabağ muhtar vilayetinde ve onun etrafında baş veren hadiseler neticesinde Azerbaycan'a gelen yerli ve yabancı turistlerin sayısı hayli azalmıştır. Bölgede mevcut olan olağanüstü hal durumu, aslında bu bölgelerde birçok turizm tesisinin faaliyetinin durmasına sebep olmuştur.

Hulasa, Ermenistan'ın işgal siyaseti neticesinde Azerbaycan'a verilen ekonomik zararın miktarı oldukça büyüktür.

KAYNAKLAR

1. Elhan Süleymanov, Vurğun Süleymanov *Ermenistanın Azerbaycana Karşı Silahlı Tecavüzü*, Bakü 2012
2. Fedcov Vladimir Qeorqievic. *Kultura Qostinicno-Turistskoqo Servisa*: Rostov, Feniks, 2008
3. *Texnologiya i Organizaciya Qostinicnih Usluq: Ucebnoe Posobie.*- N.Y.Arbusova- M. İC Akademiya, 2009-224 c
4. *Azerbaycan'da 2010-2014-cü yıllarda turizmin gelişmesinin devlet programı*, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu yıl 6 nisan tarihli serencamı
5. T.S.Veliyev *İnfrastrukturular: mahiyyeti, tesnifatı ve ehemiyyeti*, Bakü Elm 2000
6. Cebiyev R.M. *Azerbaycan'da Pazar İnfrastrukturunun Formalaşması ve Gelişmesi*, Bakı 2000
7. www.mct.gov.az
8. xocali-ih.gov.az